

ÇEVİRİBİLİM BİR UYGULAMALI DİLBİLİM MİDİR?

Prof. Dr. Turgay KURULTAY
İstanbul Üniversitesi

Abstract

Translation has been described as applied linguistics for years within the linguistics circle. As Translation Studies gained its autonomy, the relationship between linguistics and Translation Studies has started to be interpreted in different ways by linguists and the translation scholars. The aim of the article is to discuss the different aspects of these two scientific approaches and to stress the importance and necessity of the often neglected interrelationship between the linguistics and Translation Studies. The article will also draw on Berke Vardar's views concerning the translation as well as the linguistics based Translation Studies.

Çeviribilimin uygulamalı bir dilbilim alanı olup olmadığı sorusunun ortaya atılması konunun iki tarafı için de çok anlamlı görünmeyebilir. Çeviribilimciler için bu soru aşılmıştır, çünkü çeviribilim özerk bir bilim dalıdır ve dilbilimle ilişkisi bir alt-üst ilişkisi, çerçeve alanın içinde yer alma ilişkisi değil “disiplinler arası” bir ilişkidir. Dilbilimcilerin birçoğu için de bu soruyu sormak çok anlamlı değildir, çünkü elbette çeviribilim dilbilimin verilerini kendisine kılavuz alacaktır. Her ne kadar uzunca bir süredir çeviribilimciler kendi alanlarında özgün ve dikkate değer çalışmalar yapıyorlarsa ve bir çeviribilimden söz etmek desteklenmesi gereken birşeyse de, orada gerçekleşenler dilbilimin veri temellerinden ve sorunsallarından ayrı şeyler değildir.

Uygulamada birbirinden kopuk bu ikilibakışın büyük ölçüde son 20-30 yıldır dilbilim ve çeviribilim çevrelerinin tutumunu yansıttığı ve yakın bir gelecekte de bu bakışta bir değişikliğin işaretinin olmadığı kanısındayım. Bu kopukluğun kaçınılmaz sonuçlarından birisi de bu iki alan arasında işbirliğinin, ortak etkinliklerin ve veri akışının çok sınırlı olmasıdır. Sayıları dilbilimle

karşılaştırılamayacak kadar yüksek olmasa da azımsanmayacak büyüklükte bir bilim insanı topluluğu kendisini çevirinin özel alanı içinde tanımlamakta ve dilbilim alanına uzak durmaktalar. Bu saptamanın doğruluğunu, yapılan uluslararası kongrelerdeki ayrışmalardan ve bilimsel yayınların göndermelerinden anlayabiliriz.¹

Son dönemlerde çeviriyle ilgili bilimsel tartışmalarda en sık duyduğumuz sözlerden biri çevirinin „dilsel bir aktarım“ olmadığı. Bu söz artık fazlasıyla genelleştiği için pek sorgulanmadan kabul görüyor. Ama burada aslında çevirinin paradoksu da kendini belli ediyor. Eğer iki dil arası çeviriden söz ediyorsak elbette sonuçta dilsel bir aktarım gerçekleşiyor. Çeviribilim-dilbilim ilişkisine vereceğimiz yanıt ne olursa olsun, dil-çeviri ilişkisi geçmişte bir sorundu, bugün de bir sorun ve yarın da sorun olmaya devam edecek.

“Çeviri dilsel bir aktarım değildir” sözünün gerçekte vurguladığı düşünce, dilsel formüllerle çeviri yapılamayacağı, dilin burada daha çok araç olduğu. Yani dili kullanabileceğimiz bir çerçevemiz (düşünsel, edimsel, eylemsel) varsa dili de çeviri sürecinde hedefe dönük kullanabiliriz. İşte dilbilimle çeviribilimin çeviride dilin yerine ilişkin yaklaşım farkı ve iki inceleme alanı arasındaki ilişki de burada düğümliyor.

Çeviribilim çevrelerindeki bakış açılarına dikkat ettiğimizde dilbilimle ilişkinin ya red yönünde ya da sadece bir dirsek teması yönünde olduğunu görürüz. Çeviribilimcilerin dilbilime itirazları büyük ölçüde yapısalcı dilbilime itiraz biçiminde kendini gösteriyor (Vermeer 1986: 176, Höniğ 1995: 106). Dili dizgeselliği içinde inceleyen yapısal dilbilim gerçek durum içindeki dil kullanımını aydınlatmadığı için ve Saussure’in de farkında olduğu üzere, “Dil bir kendilik değildir, konuşan bireyler dışında herhangi bir varlıktan yoksundur.” (Saussure, 1984: 6) dil topluluğunun ortaklaştığı eşsüremli yapılar büyük bir soyutlama içerdiği için çeviri alanında fazlasıyla kısıtlı kalmaktadır. Buna karşılık sözgelimi metindilbilimin, scene-frame anlambiliminin, bilişsel dilbilimin veya söylem kuramının çeviriye, dolayısıyla çeviribilime katkıları daha kolay kabul görüyor, nitekim birçok disiplin içi çeviri incelemesinde bu kuramsal temellere atıflar bulunuyor (Thiel 1996, Kussmaul 1995, Gutt 1991, Baker 1993, Hatim 1997 vd.).

Bu durumu dilbilimin ve çeviribilimin gelişim tarihiyle ilişki içinde değerlendirmek doğru olacaktır. Dilbilimin yapısal evresinin 60’lı, 70’li yıllara kadar gelişip genel bir geçerlilik kazanmasıyla, daha önceleri aforizmalar temelinde ve kültür siyasası ağırlıklı olarak ele alınan çeviri olgusuna da yeni

¹ Bu konuda bildiğim kadarıyla gözlemci dizgeli bir çalışma yapılmamış olsa da çoğumuzun bireysel deneyimleri bunu doğrulamaya yetecektir.

bir bakış olanağı geliştirdi. Örneğin anlamın bileşenleri hakkında yeni bakış açısı kazanılmasıyla, çeviri sırasındaki aktarımlarda da anlamsal kaymalar daha nesnel bir dille betimlenebilir hale geldi. Gerçekten de sözgelimi dilbilgisel yapılarla ilgili dil tekine ilişkin dizge içi işlevler, dilbilimsel inceleme ve betimlemeyle bilincimize çıkarıldığı zaman diğer dilde yapısal koşutluk olmadığını daha açık görmemizi sağlayabilir ve işlev üzerinden bir denklik arayışına kılavuzluk edebilir, tabii çevirmenin dilbilimsel bilgisinin güçlenmesi koşuluyla.

Bu gibi bulgular çeviri gibi karmaşık ve tartışmalı bir alanın bilimsel bilgilere dayanarak ele alınması umudunu da yaratmıştır doğal olarak. Ama burada dilin incelenmesi ve betimlenmesiyle çevirmenin dil kullanımında yönlendirici olma arasındaki farkı ve birinin diğerini doğrudan koşullamadığını göz ardı etme tehlikesi söz konusudur ve bilimsel çalışmalarda da sıklıkla bu ayrım gözden kaçmıştır. Sözgelimi bir dildeki tümce yapılarının işlevi üzerinden diğer dilde “uygun” tümce yapılarının öne çıkarılması sadece sınırlı bir dilsel karşılaştırma ürünüyken bu gibi “bilimsel” bir saptamadan “A dilindeki şu yapının B dilinde uygun yapısal karşılığı şudur” gibi eşdeğerlik yönergesi çıkarmak dilin, iletişimin, çevirinin çok katmanlı, nüanslı ve öznel yanını yok etmeye gidecektir ister istemez.

Newmark’ın aşağıdaki alıntısında ilişkinin dile getiriliş biçiminde de bu yaklaşımın izlerini bulabiliriz:

“İngilizce’nin isim + prepozisyon + isim’den oluşan yapısı (,the house on the hill’) Fransızca’da genellikle fiil gerektirir (niteleme sıfatı veya partisip yapı işlevinde), buna karşılık Almanca’da nesne + sıfat + isim yapısını gerektirir; ,der ihnen fremde Staatsmann’ ise İngilizce’de ve Fransızca’da relativ bağlaç gerektirir”.

Bu tür bir saptama olası bir „girişim“e (interferenz) karşı uyarı niteliği taşımaktadır ve bu yönüyle de anlamlıdır. Ne var ki aynı saptamayı bir çeviri kuralı olarak anlarsak hem somut kullanımlara uygun kararların önü kesilmiş olur, hem de çevirmenin doğal anlatı sürecinden fazlasıyla kopmasına.

Dil karşılaştırmalarında genelde başvurulan yol, birçok etken ihmal edilerek, gerçekte sınırlandırılmaması olan dilsel kullanımların karşıtısal bir görüntü içinde sunulmasıdır. Sorun bu inceleme yönteminde değildir, bu yöntemden ne beklediğimizdedir. Yapısal incelemelerde birimler, ilke gereği (yani yapısal olanı bulgulamak için) kullanım bağlamlarından soyutlanarak ele alınmaktadır. Dili kavramamız açısından önemli olan bu yöntem dilin tüm düzeylerindeki ilişkileri açıklamaktan elbette uzaktır. Bu yöntemsel sınırlılığın doğal sonuçlarından biri, bu tür karşılaştırmalarla elde edilen sonuçların, farklı

durumlarda bulunması gereken karşılıkların önceden belirlenmesi gibi bir işlevinin olamayacağıdır.

Bu nedenle dilbilim-çeviri ilişkisi üzerinde dururken dikkatli olmak ve dilbilimsel verileri çevirinin karmaşık yapısına uygun biçimde değerlendirmek durumundayız. Çeviribilimin dilbilimin bir uygulama alanı olup olmadığı da bu ince ayrımla ilgili bir sorudur kanımca.

Bu konu çeviribilimin dilbilimin bir uygulama alanı olduğu düşüncesinin yaygın olduğu ve çeviribilimin özerkliği düşüncesinin ise henüz filizlenme aşamasında olduğu 70'li yıllarda ve 80'li yılların başlarında Türkiye'de yapısal dilbilim, belki gecikmiş, ama aynı zamanda güçlü biçimde temsil edilmeye başlanmıştı. Bu parlak dönemin önemli, belki de en önemli, ismi Berke Vardar'dır. Bugünden geriye baktığımızda o yıllarda Berke Vardar'ın dilbilim-çeviri ilişkisine nasıl baktığı onu bugün anarken ayrı bir önem kazanmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu müdürlüğü de yapmış olan ve yabancı dil öğretmenliğine dönük bu okulun eğitim programında dilbilimin adeta bir yan dal düzeyinde ağırlık kazanmasının da mimarı olan B. Vardar bilimsel düşünce üretimine verdiği önemle düzenli kolokyumlar gerçekleştirmesinde öncülük etmiş ve bu kolokyumlarda sorunlar temel kavramlar çerçevesinde süzgeçten geçirilmiştir. Tutanaklarla yayına dönüştürülen bu kolokyumlardan birisi de çeviri konusu üzerine yapılmıştır.

Bu tartışmada B. Vardar çevirinin bir tanımını verir:

„Doğal bir dildeki göstergelerle bunların ördüğü anlamsal ve biçimsel bütünlere bir başka dildeki göstergelerle göstergesel bütünlere dönüştürme eylemidir.“ (Vardar 1977: 198)

Bu tanım aktarımın anlamlı birimler temelinde, bu anlamda dilin dizgeselliğine dayanan dilbilimsel bakışın (dolayısıyla yapısal dilbilimin) ürünü olan titiz bir belirlemeyi içeriyor. Bu tanımın çizdiği çerçevede ruhdilbilim veya edimbilim dışarda kalmaktadır. Metin olgusunun tümüyle dışlandığı söylenemezse de (“göstergeler bütünü” talebi metinsel örgüye açık bir belirlemedir) vurgu açıkça birimler ve birimler arası ilişkiler üzerindedir. Bu tanım o dönemki dilbilimin bakış açısını iç tutarlılıkla ve özlü biçimde yansıtmaktadır. Vardar'ın başka bir saptama olarak Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi'nin kavramlarıyla çeviri sorununa daha derinlemesine girilebildiğini belirtmesi de çeviri olgusunun açıklanmasında yapısal çalışmalarını ön planda tuttuğunu, gelişmeyi bu çerçeve içinde değerlendirdiğini gösteriyor (a.g.y. S. 200). Ama B. Vardar'ın çeviri sorununu düşünmesinin, yukarıdaki tanımın ve ana kavramların sınırlarını zorladığını gözlemliyoruz. Çeviri metinde bilgi sorununa işaret etmesi bu açıdan önemlidir:

“Bilgi yitimi temel olgu, başlıca amaç bilgi yitimini olabildiğince azaltmak”. (a.g.y. S. 199)

Çevirinin ideal bir denklik olmadığı, bilgi yitiminin onun doğasında olduğunu vurgulaması çeviri gerçekliğine tutulmuş bir ışıktır. Ama daha önemlisi çevirmen kararlarına gönderme yaparak “çevirmen salt aktarımdan uyarlamaya değin, türlü önlemlere başvurur” demektedir (a.g.y. S. 200), ve hemen ardından „çevirinin ereklığı“nden söz etmektedir. Temel düşünce çerçevesi yapısalcı olduğu için bu saptamalar B. Vardar’ın gerekçelendirmesinde dizgeselleşmemekte ve ayrıntılanmamaktadır. Ama burada önemli iki noktanın altını çizmek de gerekiyor. B. Vardar’ın sergilediği biçimiyle yapısalcı bakış iç tutarlılığıyla metin olgusunu dışlamıyor ve B. Vardar ayrıca çeviri olgusuna bakışta yapısalcı bakışın ötesine de uzanıyor. Kendi çeviri uygulamasında da (F. de Saussure’in Genel Dilbilim Dersleri kitabının çevirisi) salt göstergeler temelinde çeviri yapmadığı, anlamsal tutarlılığı korumak uğruna metin temelinde işlemlere başvurduğu, O. Kunal’ın hazırladığı bir yüksek lisans seminer ödevinde örnekleriyle sergilenmiştir. Nitekim kendisi de bu çevirisinin ikinci baskısına yazdığı önsözde, birinci baskıda metnin bir bölümünün yerini değiştirerek sona koyduğunu –nedenini açıklamadan– belirtir (Kunal bu düzenlemenin nedeni olarak Saussure’in metninde varolan bir metinsel eklemlemedeki bir tutarsızlığının giderilmesi olarak yorumlamıştır). Çevirmen olarak bu seçimini “göstergesel bütünlük elde etmek”le açıklamak olanaklı değildir.

B. Vardar, aynı doğrultudaki görüşlerine yer verdiği, Türk Dili Dergisi’nin çeviri sorunları özel sayısında dilbilimin çeviri sürecindeki işlevine işaret ederek şöyle bir öngöründe bulunmuştur.

“Güçlüklerin bilinçli olarak saptanması, her güçlüğe karşı kendi alanına uygun görece çözümler getirilmesi birincil özellikli önlem sayılır. Dilbilimin bu konudaki katkısı yadsınamaz. Çeviribilim alanındaki çalışmalar yoğunluk kazandıkça bu katkının kapsamı da kuşkusuz genişleyecektir.” (Vardar 1978:68)

Sonraki yıllarda çeviribilim ayrı kulvarda geliştigi için bu öngörünün gerçekleşmediğini bugün nesnel bilgi olarak söyleyebiliyoruz, ne var ki burada dilbilim çerçevesinde gelişmesi beklenen bir çeviribilimden söz edildiğini unutmamalıyız. O yıllarda bir dilbilimcinin bu çerçevenin dışında düşünmesini de pek beklememek gerekir. 60’lı ve 70’li yılların dünyada önde gelen çeviribilimcilerinden Kade çeviribilimi dilbilim içinde konumlandırmada daha da kısıtlayıcı yaklaşmaktadır:

“Konusu, görevleri ve buna dayanan yöntemleri uygulamalı dilbilim alanına girer. (...) Çeviribilim potansiyel eşdeğerlilik ilişkilerinin oluşturduğu mevcut sistemi ortaya çıkarar ve betimler.” (Kade 1968: 94-95)

O yıllarda tartışmasız görünen beklenti kısa bir dönem sonra önemli bir bakış sorunu olarak ele alınmıştır. Dilbilimin çeviriye katkısının yetersiz kalması konusunda Kühlwein karşıtsal dilbilimdeki yapısalcı evreyi birinci derecede sorumlu tutmaktadır:

“Amerikan yapısalcılarının yaklaşımlarının da benimsenmesiyle dil betimlemesi daha da katılaştı, çünkü daha soyut hale geldi; soyutlaşırken de dilin kullanımını görmeyi engelleyen bir indirgemeciliği beraberinde getirdi”. (Kühlwein 1990: 16)

Bu görüşte, yapısalcı olmayan dilbilimin çeviri sorunlarına daha fazla yaklaşabileceği düşüncesi kendini gösteriyor. Çeviri bağlamında iki dilin ilişkisinin incelenmesi, elbette sadece yapısal özelliklerle ve birimlerle sınırlanamaz; dilbilimin gelişmesine bağlı olarak, metindilbilimsel, edimbilimsel, söylemsel vb. düzlemler de karşılaştırma konusudur. Dilbilimsel bakışın geniş ufuklu hale gelmesi dil kullanımına bağlı olarak iletişimin sürecini ve sonuçlarını aydınlatmakta da daha kapsayıcı hale geldiği elbette tartışılmaz; bu yönüyle de çeviri sürecinde dilbilimsel verilerden yararlanma söz konusuysa yapısal özelliklerin dışında dilin diğer boyutları da sürece yansyacaktır. Ama dilbilimsel çerçevenin genişlemesi, çevirinin yönteminin belirlenmesinde dilbilimsel verilerin yönlendiriciliği konusunda sonuçta hiçbir şeyi değiştirmez. Temelde edimsel çözümleme ne kadar değerliyse yapısal çözümle de o kadar değerlidir çeviri edimi açısından, ama iki açıdan da yapılacak saptama çevirmenin kararını ve ortaya çıkacak çeviriyi koşullamaz.

Geniş ölçekli dilbilimsel incelemenin bile çeviriyi açıklamakta yetersiz kalması, çeviriyle birlikte ortaya çıkan iletişimsel durumu, incelemesine çıkış noktası almamasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda iletişimi daraltılmış boyutlarıyla incelemiş olmaktadır. Bu eleştiriyi somutlaştırmak için Neubert’in temsil ettiği bakış açısına bakılabilir. Klasik karşıtsal dilbilim çalışmalarını eleştiren Neubert/ Shreve çeviriyi şöyle tanımlamaktadır:

“Çeviri, çevirmenin semantik, sözdizimsel, metinsel ve edimsel alanlarda bir bütün olarak erek dildeki metni oluşturmak üzere dinamik biçimde karşılıklar bulduğu sentezleyici bir süreçtir.” (1992: 45)

Bu tanım bütünselliği ve çok düzlemliliği vurgulayarak çeviriye konu olan metnin oluşma çevresini, olabildiğince geniş ölçekte belirlemeye çalışmaktadır. Buna göre tek tek öğeleri çıkış noktası almamak, öğelerin karşılıklı etkileşimine dayanan bütünü esas almak gerekmektedir. Tüm metinsel

etkenleri hesaba katmaya çalışan bu tanımın, çeviriyi „uygulamalı metindilbilim“ alanı olarak belirlediğini söylemek yanlış olmaz. Bütün söylenenleri topladığımızda istenen şey, metinsel bütünlüğün belirlenerek aktarımın dayanacağı temel oluşturulmasıdır. Karşılıkların çevirmen tarafından „dinamik biçimde“ oluşturulması bu ilişki çerçevesinin ötesine gönderme yapmamaktadır. Eğer tanımı kendi tutarlılığı içinde anlarsak, dinamik karşılıklar bu metinsel ilişkilerin içerdiği belirsizliklerin sonucu olmak durumundadır. Buna göre çeviri, kaynak metnin bir reproduksiyonu olmasa bile kaynak metin tarafından belirlenmektedir. Aynı çalışmadan yaptığım şu alıntı bu bakışı netleştirmektedir:

“Çeviriler, D₂ okur/ dinleyici çevresi için değerlidir, çünkü D₂ toplumunda başka türlü ulaşılamayacak bilgiler sunmaktadır. Bir çevirinin bu gereksinimi karşılamadaki başarısı sadece alıcının bilgiye olan taleplerince belirlenmez. Başarı aynı zamanda alıcının metinde yatan bilgiyi algılama ve işleme yeteneğine de bağlıdır”. (S. 43)

Bu satırlardan şu sonucu çıkarabiliriz: Başarı görecelidir, ama ölçüsü kaynak metnin ne derece aktarılabilirliğine bağlıdır. Okur/ dinleyici metni algılamakta yetersiz kalırsa çevirinin başarısı da azalır. Neubert/ Shreve çeviride kaynak kültür ve erek kültür farkına işaret ettikten sonra aktarımı „metnin içerdiği bilginin“ „bilinçli“ biçimde yansıtılmasıyla sınırlamaktadır. Erek kültürün konumuna işaret edilmesi burada farklılığı vurgulamakla sınırlı kalmıştır ve çevirinin amacı da bu farklılığı azaltmak biçiminde anlaşılmaktadır. Çevirinin bir etkileşim olduğu ve erek kültürün sadece „alan“ değil, aynı zamanda „biçimlendiren“ konumunda olması göz ardı edilmektedir.

Bu kavramın arkasındaki düşünceye göre, dilde ve anlamda kültürel farklılara rağmen diller arasında aktarımı olanaklı kılan „değişmez“ bir ortak payda vardır. Çevirinin hedefi de bu değişmezi yakalamaktır. Bu bakış açısında soruna statik yaklaşılmaktadır ve çeviriyi, eylemsel (yani dış dünyaya etki eden tercihlere dayalı) davranmayı gerektiren önu açık bir hareket alanını olarak gören yeni anlayışa sonuçta uzak durulmaktadır. Dilbilimin bütün yeni bilgilerini dikkate almak da bu statik bakışı değiştirememektedir. Neubert’in yaklaşımının, en gelişmiş biçimlerinden biri de olsa eski düşünce paradigmasının içinde kaldığını söyleyebiliriz.

Newmark’ın „semantik“ ve iletişimsel eşdeğerlik“ kavramlarına dayanarak yaptığı ayırım da aynı kısıtlılığı yansıtmaktadır (1988). Newmark’ın „iletişimsel eşdeğerliği“ de geçerli bir çeviri yöntemi olarak belirtmesi, çevirmenin eylem alanını kabul ettiği anlamına gelmiyor. Nitekim Newmark’a göre iletişimsel eşdeğerliğin sınırlarını belirleyen şey de, kaynak metnin

iletisidir. Çeviride kaynak metne göre farklar varsa, bunlar kaynak metnin iletisini öne çıkarabilmek içindir (S. 48).

Çeviriyi çevirmenin eylemi veya erek odaklı bir eylem olarak tanımlayan yeni çeviribilim paradigmasının özünü vurgulamak açısından hatırlatmak gerekirse, çevirinin kendisi bir iletişim süreci olarak anlaşılmaktadır ve çeviriye gereksinim duyulmasıyla ortaya çıkan „iletişim bağılamı“ tüm sürece yansıyan çerçevedir ve çevirmenin eylemiyle (dünyayı algılayışından, onun yorumundan bağımsız olmayan koşullara uygun kararlar vermesiyle) hayata geçirilir. Bu yaklaşım, serbest çevirinin savunulması değildir, ama kaynak metne olabildiğince yakın bir çeviri istemi de önsel (a priori) bir gereklilik değildir.

Özetlemek gerekirse, dil, iletişim ve kültür üzerine yapılacak dilbilimsel çalışmalar, çevirinin neleri harekete geçirdiğini kendisine konu edinmediği için çeviriyi bütünlüğü içinde açıklama olanağına ilkesel olarak sahip değildir. Ama dilbilimin her düzlemde sunduğu bilgiler çeviri süreci açısından dikkate alınması gereken verilerdir.

Bilimsellik açısından genel ve üst bir saptama olarak söylemek gerekirse, nesnellikten, bilimsellikten söz edebilmek için çeviriyi önce bir olgu olarak görmek durumundayız. İşte çeviribilimi (özerk bir alan olarak) diğer bilimlerden ayıran nokta bu. Yoksa gerçekte çeviri herhangi bir kültür veya iletişim bilim dalının (dilbilimin, edebiyatbilimin, toplumbilimin vb.) konusu olabilir. Ama çeviribilimi, bu bilim dallarıyla buluşturan şey, aynı malzeme üzerinde inceleme yapılabiliyor olması değil. Çeviribilim bir araştırma ve gerçekliği yorumlama alanı olarak çeviri olgularını ve süreçlerini ele alırken genel kuramsal düzlemde anlam, algılama/alımlama, beklenti, iletişim, kültür, dizge gibi kavramlara zorunlu olarak başvurmaktadır. Nitekim örneğin Vermeer'in çevirinin özerk alanına işaret etmek üzere söylediği “Çeviri sadece dille ilgili bir alan değildir, bunun ötesinde (...) kültür ötesi insani iletişimsel davranışla ilgilidir” (Vermeer 1986: 176) sözünde de kültüre ve iletişime gönderme yapılmaktadır. Bu kavramlar, günümüz dilbiliminin de temel aldığı ve incelediği kavramlardır, dahası bu kavramlar çerçevesinde birçok toplum ve insan bilimi ortak bir temelde buluşmakta (sözgelimi, dizge kuramı yazın alanına uygulandığı gibi dilbilim ve çeviri alanına da uygulanabilmektedir), bu nedenle de somut incelemeler zaman zaman içiçe geçen bulgular ortaya çıkarmaktadır.

Çeviribilimin dilbilimin alt alanı olmadığı düşüncesini, sadece dilbilim değil başka birçok bilim dalından da yararlanmasını gerekçe olarak düşünmek kanımca zayıf bir açıklama tarzıdır. Çünkü bu durumda kısmen de olsa çeviribilimi uygulamalı dilbilim olarak kabul etmek söz konusudur, daha doğrusu çeviribilim bu açıklamada birçok bilim dalının uygulama alanlarının

toplama haline gelmektedir. (Karşılaştırma olması bakımından başka bir örnek vermek gerekirse, coğrafyanın bilimsel bir çalışma alanı olarak jeolojinin, ekonominin, botaniğin vb. verilerini seçerek bir arada değerlendiren bir uygulamalı bilim alanı olması gibi.) Oysa çeviri kendine özgü kapsamlı bir etkinlik alanı olarak karşımıza çıkar ve kendi olgusallığı içinde incelenmeyi bu nedenle hak eder. Çeviribilimi belki de bir bilgisayar program yazıcılığına veya bir işletme dalına benzetmek daha anlamlıdır. Örneğin işletmecilikte yaşananlar da ekonominin, ruhbilimin, toplumbilimin vb. alanına girer, ama bir üst bakışla bütün bu veriler birleşir ve kendine özgülük kazanır. Dilbilimin uygulama alanı olduğu kuşku götürmeyen bir alan olan dil öğretimi de (özellikle de yabancı dil öğretimi) salt dilbilimsel verilere dayanmaz (krşl. Kocaman 1998: 102). Burada belki dilbilimden de fazla ruhbilimin, eğitimbilimin uygulanması, uygulamadaki tercihlerde ekonomiye varıncaya kadar çok çeşitli bilim dallarının verilerinden yararlanılması söz konusudur. Ama sonuçta dile ilişkin yapısal bir açıklama dil öğretiminde bir sonul veri olarak (elbette diğer bilim dallarını da ilgilendiren çeşitli etkenlerle buluşturularak) kullanıldığı için uygulamalı dilbilimden söz etmek doğru olur. Yazınbilimin uygulamalı dilbilim olduğu gibi bir görüşe rastlamayışımızın nedeni nedir acaba? Oysa yazın da dile doğrudan doğruya bağlı bir alandır ve dilbilimsel açıklamalar gösterge modelinden başlayarak yazın incelemelerine ışık tutar. Ama tanımlanmış dilsel verilere dayanarak ne yazını üretmek ne de yazını bütünlüğü içinde anlamak ve incelemek olanaklıdır. Yazınbilime karşı çeviribilime beslenen tereddütler gösterilmemiştir ve bunun arkasındaki neden herhalde yazınbilimin (filolojinin) tarihsel olarak dilbilimden önce geliyor olmasıdır.

Dilbilimi geniş anlamda düşünürsek, yani belli dilsel verilerin saptanmasına yönelik olmayan üst kuramsal modellerin geliştirildiği bir alan olarak görürsek çeviri olgusunun temelinde yatan etkenlere de ışık tutabileceğini kabul etmemiz gerekir. Sözelimi anlamın yapısallığı ve bireyselliği arasındaki karşılıklı ilişki, çeviri sürecinde çevirmen kararlarını gerekçelendirmede temel veri sunabilir. Özellikle çevirinin bir 'eşdeğerlilik sorunu'na indirgenemeyip, metinsel iletişim koşullarında yeni anlatım olanaklarının arandığı bir süreç olması, dilin ve iletişimin bu gibi temel karakteristiklerinden gidilerek desteklenebilir, hatta bir ölçüde açıklanabilir. Çevirinin kendisinin bir dil kullanım biçimi ve iletişim süreci olması, elbette ki dil ve iletişim hakkında bildiklerimizden bağımsız olmayacaktır. Ama çevirilerin kendi olgusallığı içinde incelenmesi de dil ve iletişim kavrayışımızı daha geniş bir çerçeveye oturtmaya adaydır.

Aslında bu ilişki için fazla uzağa gitmeye de gerek yok. Diller arası çeviriden farklı olarak dil içi aktarım biçimlerinde (sözelimi bir halkla ilişkiler veya reklam metin yazarlığı alanındaki transferde) gerçekleşen iletişimsel eylem

dilbilimsel verilerle nasıl incelenebilirse, dillerarası çeviri de dilbilimin üst bakış açısıyla ve çeviriyi kendi olgusalılığı içinde kabul ederek incelenebilir. Ne var ki bilim dünyasındaki uygulamada konu diller arası çeviriye geldiğinde dilbilimin bu üst bakışından uzaklaşıp belli dilsel çerçevelerin (sözcük anlamı, dilbilgisel yapı, dil içi metin gelenekleri) inceleme konusu yapılarak bu verilerden çeviriye yönerge çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Konuyla ilgili sonuç düşüncemi söyle ifade edebilirim: Dilbilimin (aynı şeyi göstergebilim için de söyleyebiliriz) dil ve iletişim olgusunun temel kavramlarına dayanarak çeviri incelenmesi yapıldığı sürece çeviri olgusuna uygun sonuçlar elde edilebilecek, çeviri üzerine yapılacak tüm incelemeleri kapsamasa bile bu yönüyle uygulamalı dilbilim görüntüsü sergileyecektir. Ama genel olarak karşılaştığımız yaklaşımda olduğu gibi bir dildeki yapı ve anlam kurgularının betimlenmesinin çeviri kararlarının temeli olduğu biçimindeki uygulama, çeviri olgusunun dışında statik bir karşılaştırmaya uzandığı için bu anlamdaki uygulamalı dilbilim çeviri eylemini inceleme alanı olarak içermemektedir. ‘Çeviribilim uygulamalı dilbilim değildir’ derken de bilimsel çalışmaların tarihsel gelişimindeki bu kısıtlılığa itiraz edilmiş olmaktadır.

B. Vardar’ın kendi döneminde konuya getirdiği açılım, yapısalci dilbilimin de çeviri hakkında söyleyecek sözü olduğunun bir örneği. Bu noktayı anımsatma gereği duyuşum, yukarıda da belirttiğim gibi, çeviribilimin özellikle dizgeci dilbilimin çeviri olgusuna aykırı düştüğü düşüncesinin çeviribilimin bir maksimi haline gelmiş olmasıdır. Bugün bulunduğumuz yerden baktığımızda çeviribilimi özerk bir bilim dalı olarak görmek anlamlıdır. Ama dilbilimdeki gelişmeleri izlemek hem araç olarak bu alanın verilerini kullanma olanağını artırır, hem de temel sorunsalların ortaklığı nedeniyle bakış açıları birbirinden beslenebilir. Özellikle dilbilim gibi bugün devasa bir bilimsel çalışma alanının sağladığı zihinsel enerji çeviribilimcilerin yaratıcılığına önemli bir destek verecektir.

Kaynakça

- Baker, M. 1993 “Corpus Linguistics and Translation: Implications and Applications,” M. Baker, G. G. Francis, E. Tognini-Bonelli (Yay. Haz.): Text and Technology: Amsterdam: Benjamins, S. 233-250.
- Gutt, E. 1991, Translation and Relevance: Cognition and Context. Oxford: Blackwell.
- Hatim, B. 1997, Communication Across Cultures: Translation Theory and Contrastive Textlinguistics. Exeter University Press.
- Hönig, H. G. 1995, Konstruktives Übersetzen, Stauffenverlag.
- Kocaman, A. 1998, “Uygulamalı Dilbilim”, Dilbilim Araştırmaları Dergisi, S. 101-106.

- Kade, O. 1968, Zufall und Gesaetzmaessigkeit in der Übersetzung. VEB.
- Kunal, O. 1999, "Genel Dilbilim Derslerinden Yola Çıkararak Yabancı Dilden Yapılan Çevirilerin Türkçe'ye Katkıları ve Çevirmenin Görünürlüğü Üzerine", Yüksek Lisans seminer ödevi, İstanbul Üniversitesi Çevri Bölümü.
- Kussmaul, P.1995, Training the translator. Benjamins.
- Saussure, F. De 1984 (Türkçe ikinci baskı) (Özgün kitabın birinc ibaskısı 1916), Genel Dilbilim Dersleri, Birey ve Toplum Yayınları.
- Thiel, G. 1996, "Isotopie", Lauer, A./Gerzymisch-Arbogast, H. vd. (Yay. Haz.): Übersetzungswissenschaft im Umbruch (FS Wilss), Narr, S. 59-68.
- Vardar, B. vd. 1977, "Çeviri Sorunları", Dilbilim S. 2, S. 197-213.
- 1978, "Dilbilim Açısından Çeviri", Türk Dili Dergisi, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Sayı 322, S. 65-71.
- Vermeer, H. J. 1986, Voraussetzungen für eine Translationstheorie. Kendi yayını.